

Kuźnicka, Barbara

Zielniki i albumy florystyczne Elizy Orzeszkowej

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 51/2, 69-78

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Kuźnicka

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

ZIELNIKI I ALBUMY FLORYSTYCZNE ELIZY ORZESZKOWEJ

Przyrodnicze i etnograficzne zainteresowania Elizy Orzeszkowej znane są nie tylko historykom literatury, ale także historykom nauki. Szczególnie cenne są publikacje, które opisują i analizują dorobek pisarski autorki z zakresu ziołoznawstwa i wiedzy ludowej ludności okolic Grodna. W dziełach literackich Orzeszkowej, jak np. *Nad Niemnem*, *Dziurdziowie*, *Cham*, jest wiele fragmentów opisujących naturę; w utworze *Ad astra* znajdują się piękne, niezwykle sugestywne opisy puszczy Białowieskiej. Swoje zamiłowanie do zbierania i preparowania roślin Orzeszkowa łączyła z poznawaniem obyczajów ludności wsi nadniemeńskich, bowiem wiedzę o ludowych nazwach roślin, jak i zastosowaniu ich w lecznictwie czerpała bezpośrednio od wiejskich zielarek.

O swoim „botanizowaniu” pisała często do przyjaciół, a także do znanych przyrodników, opiniujących jej zbiory. Wśród ogromnej korespondencji, zebranej i opublikowanej przez Edmunda Jankowskiego¹ znajduje się wiele listów, w których Orzeszkowa w sposób liryczny opisuje swoje umiłowanie przyrody, jednocześnie podając praktyczne sposoby przygotowania zielników, albumów oraz przedmiotów użytkowych, które upiększa kompozycjami roślinnymi. Przykładem może być list, skierowany w 1887 roku do Jana Karłowicza, ówczesnego redaktora nowopowstałego czasopisma etnograficzno-krajoznawczego „Wisła”²: „...zajmowałam się bardzo żywo i gorliwie światem roślin, botanizowałam, ze specjalnym celem poznawania stosunku ludu naszego do otaczającej go natury. Zbierałam rośliny, dopytywałam się u wieśniaków (szlachty zagrodowej i chłopów), jak je nazywają, do czego używają, jakie do nich wiążą podania

etc....”³. Była to zapowiedź współpracy z piśmie, którą Karłowicz podjął, proponując drukowanie prac Orzeszkowej.

Zamierzenia Elizy Orzeszkowej, poparte propozycją Karłowicza, przyniosły autorski plon. Na łamach „Wisły” ukazał się w latach 1888–1891 cykl artykułów pod wspólnym tytułem *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*⁴, stanowiących bogactwo obserwacji zwyczajów ludności wiejskiej okolic Grodna, jej stosunku do przyrody i wiedzy o użyteczności roślin w lecznictwie i w gospodarstwie. Fascynacja folklorem i przyrodą nadniemeńską przejawia się w szczegółowych opisach kontaktów z wiejskimi zielarkami i *pokazywaniu*, jak nazywa swoje wiejskie wędrowki: „...Pora roku dla *pokazywania* była wyborną. Ziemia stała w kwiecie, spód lasu iskrzył się barwami najrozmaitszymi, niepodobna było posuwać się naprzód bez rozgarniania wysokiej gąszczy kwiecistej, a deptanie tej, która słała się nisko. Pośród jałowcowych, jeżynowych, malinowych krzaków śnieżne pióropusze dzikiej spirei, żółte, wysokie lnice, liliowe nieszporniki, pojedyncze i skupione dzwonki wznosiły się nad gęstym kobiercem różowych i białych kocanek, filjotowych brunelk, błękitnej jak niebo weroniczki, gwiazdownicy, drobniotkami gwiazdkami owijającej pnie i kamienie, bratków, wyk, groszków, biedrzeńców, rozchodników drobnych i bujnych koniczyn leśnych; kępki ziemi, czobrem porośłe, miały pozór ametystami wysadzanych poduszczyk, okrągłe kwiaty posłonków i srebrników wyglądały jak rozsiane po ziemi większe i mniejsze słoneczka, krzaki rumianku zawieszały w smugach cienistych lub słonecznych całe ogromne grona białych gwiazd, którym wyżej odpowiadały z drobniotkich gwiazdek złożone, blade-liliowe korony waleriany. Jak w porze uroczystych nabożeństw świątynia napełnia się dymami z kadzielnic, tak las był pełen zapachów żywicy, miodu, czombru; waleriany, poziomek, mięć różnych gatunków. Żywica bursztynowymi kroplami ściekała po pniach sosen, na jałowcach świeciły blade-zielone jagody, niziutko rumieniły się poziomki, z małych krzaczastych sosenek młode pędy podnosiły się w górę, jak świece wyprostowane, z zapalonymi w świetle słonecznym wierzchołkami. Pośród tego wszystkiego dwie chłopki: mała, drepcąca babina i piękna śniada kobieta szły obok siebie pod sosnami, jak niegdyś filozofowie chodzili pod kolumnami, ucząc się i ucząc...”⁵. Ten przepiękny poetycki opis przybliżył charakter odkrywczych wypraw Elizy Orzeszkowej.

Publikacja *Ludzie i kwiaty nad Niemnem* znana była historykom literatury, w przeciwieństwie do historyków nauki. Dopiero w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, a więc prawie po 100 latach od jej ukazania się, podjęto badania merytoryczne treści całego cyklu. *Ludzie i kwiaty...* okazały się być wzorcowym źródłem do badań etnofarmaceutycznych, prowadzonych w Pracowni Historii Farmacji Instytutu Historii Nauki PAN. Źródłem, mającym cechy współczesnego warsztatu badawczego etnografów w zakresie badań terenowych i botanicznych, a także dociekań językoznawczych, których efektem było trójjęzyczne nazewnictwo własnoręcznie zbieranych roślin – nazewnictwo polskie, białoruskie

i łacińskie. Zdziwiająca okazała się tyleż intuicja badawcza autorki, nie znającej wszak metodyki pracy naukowej, ile również ogromna dbałość o poprawne nazewnictwo opisywanych roślin, uzyskane dzięki konsultacjom z wybitnymi przyrodnikami, jak Jerzy Aleksandrowicz, Antoni Ślósarski i Edmund Jankowski.

Analizę tekstów *Ludzi i kwiatów nad Niemnem* podjęła w 1985 r. Ewa Kamińska, absolwentka Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej w Warszawie. Jej rozprawa magisterska pt. *Zioloznawstwo i ziololecznictwo w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej* została opublikowana w I tomie seryjnego wydawnictwa Instytutu Historii Nauki PAN *Historia leków naturalnych*⁶. Praca jest trudno dostępna, warto więc przytoczyć nieco informacji. Przede wszystkim, analiza tekstu *Ludzi i kwiatów...* została przeprowadzona na podstawie różnorodnych źródeł, z których najważniejsze to: 1) korespondencja pisarki z Janem Karłowiczem w sprawach przysyłanych do redakcji tekstów, z wspomnianymi wyżej przyrodnikami, ale również z przyjaciółmi, którym opisywała swoją wielką pasję – poznawanie przyrody i zwyczajów ludu nadniemeńskiego; 2) rękopis wybitnego botanika Bolesława Hryniewieckiego pt. *Przyroda w twórczości Elizy Orzeszkowej*⁷ oraz 3) fragmenty opisów przyrody z dzieł literackich pisarki, jak np. *Nad Niemnem*, *Dziurdziowie*, *Cham* i *Oblicze matki*. Ewa Kamińska przytacza liczne cytaty, w których Orzeszkowa opisuje swoje wyprawy botaniczne. Zbierała rozmaite okazy ziół, ich identyfikację przeprowadzała w rozmowach z wiejskimi zielarkami, które podawały nazwy ludowe oraz zastosowanie lecznicze. Konsultacje naukowe umożliwiły podanie – obok polskich i białoruskich także nazw łacińskich.

W rozprawie Ewy Kamińskiej, obejmującej 63 strony druku, znajdują się rozdziały, charakteryzujące omawiane zagadnienia: „Zainteresowania botaniczne Elizy Orzeszkowej”, „Elizy Orzeszkowej opisy ziół oraz metod leczenia i zwyczajów zabobonnych”, „Wiedza botaniczna Elizy Orzeszkowej w oświetleniu rękopisu Bolesława Hryniewieckiego”. W „Aneksie” autorka zamieściła „Wykaz roślin, wymienionych w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej”. W podsumowaniu Ewa Kamińska pisze: „...Na szczególną uwagę zasługują metody pracy Elizy Orzeszkowej. W badaniach ludoznawczych uznawała jedynie autentyczne źródła informacji (relacje wiejskich zielarek), przeprowadzała samodzielne poszukiwania roślin, które określane w języku białoruskim nazwami ludowymi, przesyłała następnie do naukowej weryfikacji specjalistów w zakresie botaniki. Dzięki tym pracom florystycznym i lingwistycznym – naukowa wiedza o geografii roślin okolic Grodna, której Orzeszkowa była pionierką, znacznie się wzbogaciła, umożliwiając przesunięcia i uzupełnienia na mapie roślin w Europie środkowo-wschodniej...”⁸.

Publikacja Ewy Kamińskiej ukazała się w 1986 roku. Autorka korzystała jeszcze wówczas z rękopisu Bolesława Hryniewieckiego, znajdującego się w zaszobach archiwalnych Instytutu Badań Literackich PAN i użyczonego jej przez

Edmunda Jankowskiego, znawcy twórczości Elizy Orzeszkowej, a także autora zbioru korespondencji pisarki, wydanych w 9 tomach w latach 1954–1981⁹.

Minęło zatem prawie 20 lat od ukazania się rozprawy Ewy Kamińskiej. Rękopis Bolesława Hryniewieckiego, niezwykle cenne źródło, o ile wiem, nie został dotąd opublikowany. Jego kopia znajdowała się jeszcze niedawno w Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Zdaniem twórcy tego opracowania zielnik zebrany przez Orzeszkową zawierał 460 okazów flory okolic Grodna. Zielnik zaginął – toteż Hryniewiecki postanowił opisać gatunki roślin, wymieniane przez Orzeszkową w *Ludziach i kwiatach nad Niemnem* uzupełnione gatunkami ziół wymienianymi w jej utworach literackich. W ten sposób ustalił i opisał 260 gatunków roślin z publikacji w „Wiśle”, co stanowi około 80% zawartości zielnika. Łącznie podał 367 gatunków roślin znanych Elizie Orzeszkowej. Kiedy Hryniewiecki opracowywał swoje studium *Przyroda w twórczości Elizy Orzeszkowej* prawdopodobnie nie wiedział o istnieniu 2 albumów (zielników) – twierdził Edmund Jankowski¹⁰. Jeden z nich znajduje się w Warszawie, w Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza na Starym Mieście, drugi – we Wrocławiu, w zbiorach „Ossolineum”.

Zagadnieniem wielokrotnie poruszonym tak w korespondencji Elizy Orzeszkowej, jak i w rozprawie Ewy Kamińskiej jest zamiłowanie pisarki do tworzenia zielników, albumów kwiatowych i przedmiotów ozdabianych suszonymi roślinami. Preparowanie roślin było dla niej zabawą: „...prawdziwie po kobiecemu z nauki wyprzedłam sobie zabawę...”. W swojej korespondencji do przyjaciół szczegółowo opisywała sposoby przygotowywania albumów z suszonych kwiatów, a także dekoracyjnych przedmiotów, którymi obdarowywała bliskich sobie ludzi. „...Zasuszam kwiaty, liście, trawy, w ten sposób, aby jak najmniej barwy swojej traciły, naklejam je na kolorowych kartonach i jedwabnych materiałach, z których tworzą się albumy, stoliczki i tace pod szkłem...”¹¹.

Zielniki, albumy kwietne i piękne przedmioty codziennego użytku, które Eliza Orzeszkowa misternie ozdabiała suszonymi roślinami zachowały się i są przechowywane z pietyzmem w kilku ośrodkach muzealnych. Ogromne zasługi w ich odnalezieniu i opisaniu w publikacjach przypisać należy poznańskim badaczom, a przede wszystkim historykowi farmacji, Janowi Majewskiemu. Wspólnie ze Sławojem Kucharskim podążali opisywanymi w literaturze tropami, odkrywając coraz to nowe miejsca, w których przechowywana jest spuścizna pisarki.

W 1998 roku „Gazeta Farmaceutyczna” opublikowała niezmiernie ciekawą publikację autorstwa Jana Majewskiego i Sławoja Kucharskiego pt. *Pasje pisarki*¹². Artykuł jest ilustrowany kartami zielnika oraz fotografią domu w Grodnie, w którym pisarka mieszkała, a w którym obecnie mieści się Muzeum Elizy Orzeszkowej. Wśród różnorodnych eksponatów znajdują się tam również gabloty, w których umieszczono kompozycje z zasuszonych roślin; również w Grodnie, w Muzeum Farmacji, zachowały się piękne kompozycje kwietne, składające

się z różnych części roślin, przytwierdzonych do kolorowego materiału, ale nie posiadających podpisów, zatem nie mających cech typowego zielnika.

Starania Jana Majewskiego przyniosły znakomity efekt w odnalezieniu dwóch innych jeszcze albumów. Korespondencja z polskimi zakonnikami z Muzeum Ojców Marianów, mieszczącym się pod Londynem potwierdziła, że w Muzeum znajduje się album Elizy Orzeszkowej, składający się z kompozycji raczej artystycznej niżli botanicznej – nie zawiera bowiem żadnych napisów. Jest on o tyle interesującym eksponatem, że był ofiarowany bliskim osobom – na odwrocie oprawy znajduje się dedykacja: „Lucysi i Józefowi Kotarbińskim – Eliza Orzeszkowa”. Kompozycja składa się z 33 kart oprawionych w zielony materiał. Również drugi album, odnaleziony przez Jana Majewskiego był podarunkiem; znajduje się w zbiorach archiwalnych Ossolineum, a we wspomnianym artykule autorzy opisali jego losy. Podczas powodzi, która nawiedziła Galicję w 1890 roku pisarka ofiarowała tenże album jego ofiarom, zamieszczając na pierwszej karcie następującą dedykację, skierowaną do mieszkańców Lwowa: „Idźcie, kochane, nadniemeńskie kwiatki nad Pełtwię i proście tam ludzi możliwych o kawałeczek chleba dla biednych i głodnych. Eliza Orzeszkowa. 1890 r. Grodno”. Początkowo album znajdował się we Lwowie, do zbiorów w Ossolineum został przekazany po 1965 roku przez Gabriela Sokolnickiego. W opinii Wandy Wojtkiewicz-Rok, która przekazywała informacje, album jest piękną kompozycją. Oprawny w zielony aksamit z mosiężnymi kłamrami zawiera naklejone zasuszone części roślin, drzew i krzewów na 31 kartach.

Prawdziwą niespodzianką okazało się dla autorów istnienie zielnika w ich macierzystym mieście – w Poznaniu. Od 1966 roku znajduje się w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zanim jednak stał się własnością archiwum Towarzystwa odbył długą wędrówkę. W lutym 1911 roku przesłany z Grodna stał się własnością (?) Franciszka Chłapowskiego, który ofiarował go Muzeum Przyrodniczemu w Poznaniu. W 1945 roku wymieniany w wykazie strat wojennych, odnalazł się w 1966 roku. Jerzy Wojciech Szulczewski przekazał go Poznańskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk.

Poznański zielnik¹³ ma wszelkie cechy autentycznej dokumentacji botanicznej – zawiera nazwy gatunkowe w językach polskim („szlacheckim”), łacińskim i ludowym białoruskim, wpisane ręcznie przez Elizę Orzeszkową. Karta tytułowa opatrzona jest napisem: „*Zielnik Elizy Orzeszkowej. Z pól, łąk i lasów, nadniemeńskich miejscowości, Miniewiczze, Ponizany, Hledowicze, Kowszów, Poniemuń, Horny, Kolpaki*”.

Wartość tego odnalezionego źródła do dziejów botaniki, a także – biograficznego doceniła Anna Maria Kielak, autorka pięknego, bibliofilskiego wydania książki pt. *Zielnik Elizy Orzeszkowej...*¹⁴. Absolwentka dwóch kierunków studiów – biologii i farmacji posiadała wiedzę, która umożliwiła dokonanie wszechstronnej analizy merytorycznej z punktu widzenia integracji kilku dziedzin nauki,

reprezentowanych w *Zielniku*... Publikacja¹⁵ jest efektem opracowania rozprawy magisterskiej, wykonanej pod kierunkiem Anity Magowskiej¹⁶ na stopień magistra farmacji. Autorka przyjęła bardzo rozległy zakres tematyczny: przedstawia biografię Elizy Orzeszkowej i jej wielką pasję botaniczną, a następnie omawia dokumentację etnograficzną i problemy związane z nazewnictwem botanicznym – ludowym, łańcińskim i polskim, ziołolecznictwo ludowe Grodzieńszczyzny w świetle współczesnej wiedzy. Książka zawiera cenne zestawienia: spis roślin, zawarty w *Zielniku*..., tabelarycznie przedstawioną weryfikację nazw roślin, sporządzoną na podstawie współczesnego nazewnictwa botanicznego, a także aneksy, zawierające m.in. korespondencję Elizy Orzeszkowej z botanikiem Jerzym Aleksandrowiczem.

Anna Maria Kielak określa swoją książkę jednoznacznie: „...celem niniejszej pracy jest analiza etnofarmaceutyczna [...] zielnika [...] Stanowi on bogaty zbiór roślin z rejonu Grodzieńszczyzny z zachowanymi nazwami ludowymi. Większość zawartych w nim gatunków była stosowana w lecznictwie ludowym [...] Etnofarmacja wskazuje na łączność zjawisk lecznictwa z innymi zjawiskami kulturowymi. Jest jednym z fragmentów wiedzy o człowieku i jego kulturze. Wiedza o świecie roślinnym ściśle łączyła się z życiem codziennym, wyżywieniem, przesądami, wierzeniami i obrzędami...”¹⁷. Wydaje się, że ten cytat zawarty we „Wstępie” przedstawia główny kierunek dociekań Anny Marii Kielak i określa charakter jej pracy. Jednakże analiza treści książki wskazuje na znacznie szerszy zakres niż określa to tytuł, a nawet podtytuł publikacji. Dominująca stała się bowiem opowieść o pasji Elizy Orzeszkowej, a właściwie o jej wszechstronnych zainteresowaniach przyrodoznawczych i ludoznawczych.

Już pierwszy rozdział zatytułowany „Życie i botaniczna pasja Elizy Orzeszkowej” wprowadza nas w ogromne bogactwo zainteresowań pisarki kulturą ludową, w której poszukiwała wielopokoleniowej tradycji, związanych z obyczajami, wierzeniami i obrzędami ludności wiejskiej Grodzieńszczyzny. W kulturze tej mieściła się przebogata wiedza o otaczającej przyrodzie, dostarczającej również pożywienia, jak i lekarstw.

W dzisiejszym słownictwie etnograficznym sposób, w jaki Eliza Orzeszkowa poszukiwała informacji na interesujące ją tematy nazwać można śmiało „badaniami terenowymi” w zakresie ludoznawstwa. W bezpośrednich rozmowach z wiejskimi zielarkami poznawała świat roślin – ich nazwy, sposoby zbioru, a przede wszystkim – zastosowania w chorobach i dolegliwościach. Trzeba przy tym nadmienić, że wiedza ta była wsparta o zasoby dworskich bibliotek i relacje zagrodowej szlachty.

Wiedzę tak zdobytą Orzeszkowa przenosiła na przepiękne opisy literackie w takich m.in. dziełach, jak *Nad Niemnem* i *Cham*. Ale twórcze zainteresowania pisarki przejawiały się również w „botanizowaniu” i sztuce plastycznej, bowiem z zasuszonych roślin tworzyła artystyczne albumy florystyczne, obrazy i przedmioty codziennego użytku.

Do dnia dzisiejszego zachowały się niektóre albumy i obrazy. Autorka opisuje je szczegółowo, uzupełniając informacje podane przez wspomnianych już autorów, Jana Majewskiego i Sławoja Kucharskiego. Podsumujmy więc: albumy – kwietne kompozycje znajdują się w Grodnie, w Muzeum Elizy Orzeszkowej, w Aptece-Muzeum oraz w Muzeum Historyczno-Archeologicznym, inne natomiast – w siedzibie ojców marianów pod Londynem, w zbiorach wrocławskiego Ossolineum i Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie.

Odmienne charakter ma zielnik, będący – jak wspomniałam – przedmiotem badań Anny Marii Kielak. Przechowywany w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk posiada wszelkie cechy dokumentu źródłowego przydatnego do opracowań przede wszystkim z zakresu botaniki i jej historii, a także historii farmacji. Dobrze się więc stało, że jego analizę przeprowadziła znawczyni obu tych dziedzin nauki. W swojej książce dokonała prawidłowej selekcji wiadomości o czasach, w których żyła Eliza Orzeszkowa, a także – o jej literackich odniesieniach z całej przebogatej wiedzy przyrodniczej i ludoznawczej. Dzięki temu szczegółowa relacja o treści i wartościach *Zielnika...* jest usytuowana w epoce, a przede wszystkim – w dziejach Grodzieńszczyzny końca XIX wieku.

Zielnik Elizy Orzeszkowej – to tytuł napisany własnoręcznie przez pisarkę. Zawiera 280 zebranych z okolic Grodna i zasuszonych roślin, zawierających podpisy nazw ludowych, łacińskich i polskich. Autorka zielnika sporządziła też alfabetyczny wykaz pn. „Spis roślin znajdujących się w Zielniku”.

Historia badań nad etnobotanicznymi pasjami Elizy Orzeszkowej rozpoczęta publikacją rozprawą Ewy Kamińskiej i podjęta przez Annę Marię Kielak w opisaną książkę sięga już 20 lat. Można się spodziewać, że prace nad spuścizną przyrodniczą pisarki będą kontynuowane. Nie został dotąd zbadany niezwykle interesujący, obszerny (179 s.), rękopis Bolesława Hryniewieckiego *Przyroda w twórczości Elizy Orzeszkowej*, który autor złożył do druku 25 lutego 1949 roku, jednakże nie został on wydrukowany. Hryniewiecki zamierzał bowiem publikacją tą uzupełnić lukę w charakterystyce twórczości Orzeszkowej, opisaną przez Aurelego Drogoszewskiego, który „[...] o stosunku jej do przyrody ojczyzny i zasługach jej na polu poznania nie mówi prawie nic [...]”¹⁸. O charakterze rękopisu Bolesława Hryniewieckiego mówią choćby tytuły rozdziałów: „Zamiłowanie do roślin. Pierwsze studia botaniczne”, „Świat roślinny w utworach”, „Świat zwierząt w utworach”, „Zasługi Elizy Orzeszkowej dla botaniki”, a także aneksy, m.in. „Rośliny czarodziejskie”, „Rośliny techniczne – mające pełne zastosowanie użytkowe”, „Spis roślin podanych przez Elizę Orzeszkową dla okolic Grodna” i „Słownik nazw botanicznych nowych, prowincjonalnych lub rzadkich wprowadzonych przez Orzeszkową”.

W opisach ziołoznawstwa i ziołolecznictwa pisarki na plan pierwszy – poza botaniką – wysuwają się problemy językoznawstwa. Orzeszkowa, jako rozmiłowany

etnograf-amator fascynowała się nazewnictwem ludowym, jego pochodzeniem i znaczeniem użytkowym. Poszukiwała podobieństw nazw ziół, a także zwierząt w podaniach i legendach. I tak np., porównuje nazwy kukułki do konwalii: „[...]lud białoruski nadaje konwalii /nazwę/ „ziuziulki podaroczeki” – podarunek kukułki [...]jako zwiastunie pełni wiosny, kiedy rozkwita konwalia i roztacza szereg obrazów[...]”.

Zagadnienia językoznawcze w twórczości przyrodoznawczej Elizy Orzeszkowej to, moim zdaniem, otwarta sfera do dalszych badań porównawczych. Warto tu przytoczyć znakomite opracowanie Pawła Michajłowa, opublikowane w 1993 roku pt. *Ludowe nazwy roślin i ich lecznicze zastosowanie u Poleszuchów zachodnich*¹⁹. „[...] Niniejszy artykuł (pisze autor) poświęcony jest zachodniopoleskiej terminologii botanicznej. Jest to jeden z najślabiej zbadanych działów białoruskiej leksyki gwarowej [...]”²⁰. Materiały zbierane były przez zespół dialektologów z Instytutu Językoznawstwa im. J. Kołasa Białoruskiej Akademii Nauk jako materiał do przygotowywanego *Leksykalnego atlasu gwar białoruskich*. Paweł Michajłow podkreśla trudności w zdobywaniu informacji od miejscowej ludności na temat właściwości leczniczych roślin. Do niedawna bowiem tzw. „znachorzy” byli prześladowani, a nawet karani sądownie.

Działalność Elizy Orzeszkowej w zakresie etnobotaniki ma wszelkie cechy twórczości integracyjnej, a nawet interdyscyplinarnej, łączy bowiem zagadnienia charakterystyczne dla kilku dziedzin nauki i choć metody, którymi posługiwała się pisarka nie są metodami naukowymi, to jednak jej obserwacje przyrodnicze opisane z wielkim kultem dla prawdy poznawczej zasługują na miano wiarygodnych źródeł dla historyka nauki i kultury.

Przypisy

¹ E. Orzeszkowa: *Listy zebrane*. Do druku przygotował i komentarzem opatrzył Edmund Jankowski, t. 1–9, Wrocław 1954–1981. Por. list Orzeszkowej do Edmunda Jankowskiego (22. III. 1888), 1981, t. 9 s. 86–87.

² „Wisła”. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny, wydawany w Warszawie w latach 1887–1905.

³ Listy Elizy Orzeszkowej do Jana Karłowicza (2. XI. i 18. XII. 1887), E. Orzeszkowa: *Listy zebrane...*, t. 3 1956 s. 81 i 84.

⁴ E. Orzeszkowa: *Ludzie i kwiaty nad Niemnem*, „Wisła”, t. 2: 1888 z. 1, s. 1–15, z. 4, s. 675–703; t. 4 1890 z. 1 s. 1–31; t. 5 1891 z. 2 s. 235–247.

⁵ E. Orzeszkowa, dz. cyt. „Wisła”, t. 5: 1891 z. 2 s. 246–247.

⁶ E. Kamińska: *Zioloznawstwo i ziołolecznictwo w publikacjach Elizy Orzeszkowej*. W: *Historia leków naturalnych*. Pod redakcją Barbary Kuźnickiej. T.I. *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej*. Warszawa 1986, s. 25–88.

⁷ B. Hryniowiecki: *Przyroda w twórczości Elizy Orzeszkowej*. Rkp., 179 ss., Archiwum Instytutu Badań Literackich, sygn. 794.

⁸ E. Kamińska, dz. cyt., s. 45.

⁹ E. Orzeszkowa: *Listy zebrane...*

¹⁰ E. Jankowski, informacja ustna. Por. E. Kamińska, dz. cyt., s. 52.

¹¹ E. Kamińska, dz. cyt. s. 29.

¹² S. Kucharski, J. Majewski: *Pasje pisarki*, „Gazeta Farmaceutyczna”, nr 5 (73) maj, s. 38–39.

¹³ *Zielnik Elizy Orzeszkowej*. Archiwum Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Por. S. Kucharski, J. Majewski, dz. cyt., s. 39.

¹⁴ A. M. Kielak: *Zielnik Elizy Orzeszkowej. Nieznany zabytek botaniczny przechowywany w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Poznań 2004. Wydawnictwo Kontekst, 151 ss.

¹⁵ Recenzje o książce Anny Marii Kielak zob.: S. Rostański: *Zielnik Elizy Orzeszkowej...* „Farmacja Polska” t. 61:2005 nr 8 s. 402–403 oraz S. Kucharski: *O zielniku Elizy Orzeszkowej*, „Bez recepty”, marzec 2005 s. 38.

¹⁶ Dr hab. Anita Magowska. Zakład Historii Nauk Medycznych Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Kierownik – prof. dr hab. Roman Meissner.

¹⁷ A. M. Kielak, dz. cyt., *Wstęp*, s. 9–10.

¹⁸ E. Kamińska, dz. cyt. s. 41.

¹⁹ P. Michajłow: *Ludowe nazwy roślin i ich lecznicze zastosowanie u Poleszków zachodnich* [przekład z języka białoruskiego – Maria Czurak]. W: *Historia leków naturalnych*. Pod redakcją Barbary Kuźnickiej, t. IV. *Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych*. Warszawa 1993 s. 99–119.

²⁰ Tamże, s. 99.

Recenzent: doc. dr hab. Wanda Grębecka

Barbara Kuźnicka

THE HERBALS AND FLORISTIC ALBUMS OF ELIZA ORZESZKOWA

In many of her literary works, the writer and columnist Eliza Orzeszkowa (1841–1910), who was twice nominated for the Nobel Prize in literature (1905, 1909), depicted the life of the Polish society in the eastern lands of the former Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 19th century. A great lover of nature, Orzeszkowa appreciated the botanical knowledge of the local rural population in the vicinities of Grodno. She combined attempts to master that knowledge with her other great passion, that of investigating folk culture, and was always ready to listen to what women who were village herbalists had to tell her about medicinal plants, and about the

customs and legends connected with the medical practices based on herbal remedies. She then passed on the information to botanists for scientific verification.

Orzeszkowa's naturalist and ethnographic fascinations led her to write a cycle of articles on „The people and flowers on the Niemen river“, published in 1888–1891 in the ethnographic-tourist magazine „Wisła“. This collection of articles has been analysed not only by historians of literature, but also, since 1985, by historians of science.

The first analysis was conducted at the Section for the History of Pharmacy of the Institute of the History of Science of the Polish Academy of Sciences. This yielded Ewa Kamińska's study: *Ziołoznawstwo i ziołolecznictwo w publikacjach etnograficznych Elizy Orzeszkowej* [The knowledge of herbs and medicine based on herbal remedies in the ethnographic publications of Eliza Orzeszkowa] published as part of the Institute's *Historia leków naturalnych* [History of natural medicines], ed. Barbara Kuźnicka, vol. I: *Źródła do dziejów etnofarmacji polskiej* [Sources for the history of Polish ethnopharmacy], Warszawa 1996, pp.25–88.

The subject-matter of the publication aroused much interest among historians of pharmacy from Poznań. The first sign of that interest could be seen in the article by Jan Majewski and Sławoj Kucharski entitled *Pasje pisarki* [The writer's passions], published in 1998 in „Gazeta Farmaceutyczna” [Pharmaceutical Journal] and illustrated with pages from the herbal created by Orzeszkowa. One of the authors, Jan Majewski, has found also other herbal-albums, kept, among other places, at the Museum of the Marist Fathers near London, and in the archival collections of the Ossolineum publishing house. A major surprise was connected with the discovery of a herbal that had the features of genuine botanical documentation. The title page of the herbal, which was discovered (by Jan Majewski and Sławoj Kucharski) at Poznań, in the collections of the Poznań Society of the Friends of Science, carries the inscription: *Zielnik Elizy Orzeszkowej. Z pól, łąk i lasów, nadniemeńskich miejscowości, Miniewicze, Poniżany, Hledowicze, Kowszów, Poniemuń, Horny, Kołpaki* [The Herbal of Eliza Orzeszkowa. From the fields, meadows and woods of localities on the Niemen river, Miniewicze, Poniżany, Hledowicze, Kowszów, Poniemuń, Horny, Kołpaki].

The value of the herbal for the history of botany has been appreciated by Anna Maria Kielak, the author of a beautiful bibliophile publication entitled *Zielnik Elizy Orzeszkowej nieznaną zabytek botaniczny przechowywany w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.* [The herbal of Eliza Orzeszkowa. An unknown botanical aabytek kept in the collections of the Poznań Society of the Friends of Science], Poznań 2004, pp. 151. The author has presented Eliza Orzeszkowa's biography, as well as her botanical and ethnographic passions. She has also made a list of the plants mentioned in the herbal, as well as appendices containing Orzeszkowa's correspondence with botanists. The author also describes the artistic albums composed by Orzeszkowa from dried herbs.